

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему «Соціальний супровід сімей, які опинились в складних життєвих
обставинах»

Виконав: студент групи С321-2
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

Максимик Діана Андріївна
(прізвище та ініціали)

Керівник: к.е.н., доцент,
доцент кафедри соціального забезпечення
та податкової політики Черба В.М.
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Рецензент

(місце роботи)

(посада)

(науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали)

Дніпро - 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ

Факультет економіки, бізнесу та міжнародних відносин
Кафедра соціального забезпечення та податкової політики
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 232 «Соціальне забезпечення»

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри

“ _____ ” _____ 20__ р.

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТУ

Максимик Діани Андріївни

1. Тема роботи «Соціальний супровід сімей, які опинились в складних життєвих обставинах»
Керівник роботи: Черба Віта Миколаївна, к.е.н.доцент, доцент кафедри соціального забезпечення та податкової політики Університету митної справи та фінансів.
Зетверджена наказом УМСФ від « _____ » _____ 2025р. № _____
2. Строк подання студентом роботи _____
3. Вихідні дані до роботи: законодавчі та нормативно-правові акти України, офіційна статистична інформація, матеріали з періодичних та інтернет видань.
4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити):
 - 1.Теоретичні засади соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.
 - 2.Аналіз стану соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах.
 - 3.Обґрунтування шляхів удосконалення соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах
5. Перелік графічного матеріалу: 5 таблиць, 7 рисунків.
6. Дата видачі завдання « _____ » _____ 2025р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір та закріплення теми кваліфікаційної роботи	Грудень 2024 р. – січень 2025 р.	Виконано
2.	Збір та обробка літературних джерел за темою дослідження	Січень 2025 р.	Виконано
3.	Складання плану роботи	Лютий 2025 р.	Виконано
4.	Написання основних розділів роботи	Березень – Травень 2025 р.	Виконано
5.	Консультації з науковим керівником	Згідно з графіком консультацій	Виконано
6.	Оформлення кваліфікаційної роботи, надання її науковому керівнику, отримання відгуку	Травень 2025 р.	Виконано
7.	Підготовка доповіді та демонстраційних матеріалів до роботи	Червень 2025 р.	Виконано
8.	Здача кваліфікаційної роботи на кафедру	Червень 2025 р.	Виконано
9.	Захист роботи	Червень 2025 р.	Виконано

Студент _____

(підпис)

Максимик Д.А.

(прізвище та ініціали)

Керівник _____

(підпис)

Черба В.М.

(прізвище та ініціали)

АНОТАЦІЯ

Максимик Д.А.

Соціальний супровід сімей, які опинились в складних життєвих обставинах. Кваліфікаційна робота на здобуття ступеня вищої освіти «Бакалавр» за спеціальністю 232 «Соціальне забезпечення». Університет митної справи та фінансів, Дніпро, 2025. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 3 розділів, висновків. Робота викладена на 47 сторінках, містить 7 таблиць, 2 рисунки. Список використаних джерел містить 41 найменування.

Дослідження присвячене вивченню особливостей соціального супроводу сімей, які опинились у складних життєвих обставинах. У роботі розкрито сутність поняття складних життєвих обставин, охарактеризовано категорії сімей, які потребують підтримки, та визначено основні форми і методи соціального супроводу.

Проаналізовано законодавчі та нормативні акти, що регламентують надання соціальних послуг, а також діяльність центрів соціальних служб. Оцінено ефективність практичної роботи фахівців із соціальної роботи у взаємодії з вразливими сім'ями.

У роботі запропоновано шляхи вдосконалення механізмів соціального супроводу, зокрема через міжвідомчу взаємодію, індивідуальний підхід до клієнта та розвиток соціальних послуг на місцевому рівні. Практична цінність полягає у можливості використання результатів дослідження для підвищення якості надання соціальних послуг та посилення підтримки сімей у кризових ситуаціях.

Ключові слова: соціальний супровід, складні життєві обставини, сім'я, соціальні послуги, соціальний працівник, соціальна підтримка.

ABSTRACT

Maksymyk

D.A.

Social Support for Families in Difficult Life Circumstances. Bachelor's Degree Qualification Thesis in Specialty 232 Social Security. University of Customs and Finance, Dnipro, 2025. The qualification thesis consists of an introduction, 3 chapters, and conclusions. The thesis is presented on 47 pages and contains 7 tables, 2 figures, and 41 references.

The research focuses on the specifics of social support for families in difficult life circumstances. The paper reveals the concept of such circumstances, describes the categories of families in need of assistance, and outlines the main forms and methods of social support.

The thesis analyzes legislative and regulatory frameworks governing the provision of social services, as well as the activities of social service centers. The effectiveness of practical work by social workers in interacting with vulnerable families is assessed.

The thesis proposes ways to improve support mechanisms through interagency cooperation, individualized approaches, and the development of social services at the local level. The practical value lies in the potential application of the research findings to improve service quality and strengthen support for families in crisis.

Keywords: social support, difficult life circumstances, family, social services, social worker, social assistance.

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1	10
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ	10
1.1 Поняття «складні життєві обставини»: суть, класифікація, причини виникнення.....	10
1.2 Сім'я як об'єкт соціальної підтримки: ознаки, типологія, проблеми	13
1.3 Соціальний супровід у системі соціальної роботи: принципи, мета, функції.....	16
РОЗДІЛ 2	21
АНАЛІЗ СТАНУ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ.....	21
2.1 Стан та виклики у роботі з сім'ями, які перебувають у СЖО.....	22
2.2 Аналіз проблем і потреб сімей ветеранів як категорії СЖО	27
2.3 Аналіз проблем у реалізації соціального супроводу на місцевому рівні..	30
РОЗДІЛ 3	34
ОБҐРУНТУВАННЯ ШЛЯХІВ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ.....	34
3.1 Роль громади, волонтерів та міжвідомчої співпраці у підтримці таких сімей	34
3.2 Визначення ефективних напрямків роботи з сім'ями ветеранів.....	36
3.3 Пропозиції щодо вдосконалення соціального супроводу.....	38
ВИСНОВОК.....	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	43

ВСТУП

У сучасному українському суспільстві дедалі більшої актуальності набуває питання надання якісної, цільової та системної допомоги сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах (СЖО). Повномасштабна війна, економічна нестабільність, міграція, соціальна дезінтеграція, втрата близьких, інвалідність, психологічні травми — ці та інші чинники призводять до значного зростання кількості сімей, які потребують державної та громадської підтримки. Особливої уваги потребують сім'ї ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, багатодітні, неповні або кризові родини, в яких є випадки насильства, залежностей чи безробіття.

Соціальний супровід у цьому контексті виступає не лише формою соціальної допомоги, а й інструментом глибокого індивідуального супроводу родини, спрямованого на виявлення, пом'якшення та подолання соціальних ризиків. Він покликаний не просто «надавати послуги», а формувати здатність сім'ї до самостійного подолання криз, відновлення функціональності та участі у житті громади. У зв'язку з цим зростає значення не лише теоретичного осмислення ролі соціального супроводу, а й аналізу його практичної реалізації, пошуку ефективних моделей, форм і методів роботи з такими сім'ями, зокрема на місцевому рівні.

Мета дослідження — теоретично обґрунтувати та проаналізувати стан соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, і запропонувати шляхи його вдосконалення.

Завдання дослідження:

1. розкрити суть поняття «складні життєві обставини», здійснити їх класифікацію та визначити основні причини виникнення;
2. охарактеризувати сім'ю як об'єкт соціальної підтримки, визначити її типологію та ключові проблеми;
3. проаналізувати суть, принципи, мету й функції соціального супроводу у системі соціальної роботи;

4. дослідити сучасний стан та основні виклики у роботі з сім'ями, які перебувають у СЖО;
5. проаналізувати специфіку проблем і потреб сімей ветеранів як особливої категорії СЖО;
6. оцінити основні труднощі та бар'єри реалізації соціального супроводу на місцевому рівні;
7. визначити роль громади, волонтерів і міжвідомчої взаємодії у підтримці сімей у СЖО;
8. сформулювати ефективні напрями роботи з сім'ями ветеранів у контексті соціального супроводу;
9. обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення соціального супроводу сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах.

Об'єкт дослідження — процес соціального супроводу сімей у системі соціальної роботи.

Предмет дослідження — зміст, особливості, проблеми та шляхи вдосконалення соціального супроводу сімей, які опинились у складних життєвих обставинах.

Методи дослідження, використані у роботі, включають:

1. аналіз та узагальнення наукової літератури з питань соціальної роботи, сімейної політики, психології кризових станів;
2. контент-аналіз нормативно-правових документів, програм і стратегій підтримки сімей у СЖО;
3. методи порівняльного аналізу практик соціального супроводу в Україні та зарубіжних країнах;
4. елементів емпіричного дослідження (анкетування, аналіз досвіду роботи центрів соціальних служб);
5. логіко-структурний метод, який дав змогу систематизувати проблематику та запропонувати напрями вдосконалення практики соціального супроводу.

Отже, актуальність теми дослідження зумовлена глибокими соціальними трансформаціями, кризовими явищами у сучасному суспільстві та необхідністю системного перегляду практики соціальної підтримки вразливих категорій населення. Результати дослідження можуть стати основою для підвищення ефективності соціального супроводу як інструмента зміцнення соціального захисту та стійкості українських сімей.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

1.1 Поняття «складні життєві обставини»: суть, класифікація, причини виникнення

Поняття «складні життєві обставини» (далі — СЖО) є багатогранним і має міждисциплінарний характер, широко використовується у сфері соціальної роботи, соціології, психології, медицини та права. Його зміст охоплює широкий спектр ситуацій, що негативно впливають на здатність людини самостійно забезпечувати основні життєві потреби, повноцінно реалізовувати соціальні ролі, а також адаптуватися до умов соціального середовища. У контексті соціальної роботи поняття СЖО виконує важливу функцію ідентифікації осіб, які потребують цільової допомоги та підтримки.

На думку української дослідниці Н.І. Зверєвої, складні життєві обставини — це сукупність несприятливих зовнішніх і внутрішніх факторів, що спричиняють порушення життєвого сценарію особистості, дезорганізацію її соціального функціонування та вимагають втручання з боку спеціалізованих соціальних інститутів [1]. Ця дефініція підкреслює не лише зовнішні обставини, що діють на особистість, а й внутрішні ресурси або їх недостатність, що заважають особі подолати кризу самостійно.

Світова наукова практика також широко застосовує термін «складні життєві обставини». Наприклад, американський соціолог Ніл Гілберт (Neil Gilbert) зазначає, що складні життєві ситуації — це «критичні події або умови, що різко порушують життєвий баланс людини, створюють значний стрес та вимагають зовнішнього втручання для забезпечення відновлення адаптаційного потенціалу особистості» [2]. Таким чином, незалежно від

національного контексту, поняття СЖО об'єднує ситуації кризи, втрати контролю над обставинами життя та необхідність соціальної підтримки.

Необхідно також зазначити, що відповідно до підходів ООН та міжнародних організацій, складні життєві обставини розглядаються як багатофакторне явище, що охоплює як особистісні характеристики, так і структурні соціальні фактори, які формують умови вразливості населення [3].

Класифікація складних життєвих обставин

У науковій літературі існують різноманітні підходи до класифікації складних життєвих обставин, що свідчить про їх комплексний і багаторівневий характер. Зокрема, українські вчені у сфері соціальної політики пропонують класифікацію СЖО за кількома основними критеріями: походженням, тривалістю впливу, рівнем загрози для життя чи здоров'я, а також за можливістю подолання за рахунок власних ресурсів особи.

Однією з найбільш поширених класифікацій є розподіл за критерієм походження, що виділяє наступні групи складних життєвих обставин:

1. Соціальні обставини — до них відносять такі явища, як безробіття, соціальна ізоляція, конфлікти в родині, насильство в сім'ї, дискримінація за різними ознаками.
2. Економічні обставини — сюди входять бідність, втрата житла, боргові зобов'язання, неспроможність задовольнити базові матеріальні потреби.
3. Психологічні обставини — втрата близьких людей, тривожні стани, депресії, кризи самоідентифікації та інші форми психоемоційних розладів.
4. Медичні обставини — тяжкі або хронічні захворювання, інвалідність, залежність від психоактивних речовин.
5. Правові обставини — конфлікти із законом, статус біженця або внутрішньо переміщеної особи, наявність судимостей, сирітство.

Цю класифікацію поглиблює Л.І. Міщик, наголошуючи на важливості врахування суб'єктивного сприйняття обставин людиною: для різних осіб одна

й та сама подія може мати різну ступінь кризового впливу залежно від їх життєвого досвіду, ресурсності та емоційної стабільності [4].

Таким чином, класифікація СЖО є не тільки інструментом аналізу, але й основою для формування ефективних соціальних інтервенцій.

Причини виникнення складних життєвих обставин

Аналіз причин виникнення складних життєвих обставин дозволяє глибше зрозуміти механізми їх формування та розробити ефективні стратегії профілактики і подолання. Всі причини зазвичай поділяють на об'єктивні та суб'єктивні.

Об'єктивні причини не залежать від особистісних якостей людини. До них відносять глобальні економічні кризи, природні катаклізми, пандемії, війни, зміни на ринку праці, системну соціальну нерівність. Наприклад, війна в Україні, яка триває з 2014 року та загострилася у 2022 році, спричинила масові переміщення населення, втрату житла, роботи, розрив соціальних зв'язків, що призвело до виникнення складних життєвих обставин для мільйонів громадян [5].

Суб'єктивні причини пов'язані з особистими особливостями та життєвими стратегіями індивіда. Це може бути недостатній рівень освіти, соціальна пасивність, ризикована поведінка (зловживання алкоголем, наркотиками), відсутність навичок подолання стресу тощо.

Німецький соціальний філософ Урліх Бек у своїй концепції «суспільства ризику» стверджує, що в умовах глобалізації та технічного прогресу навіть індивіди з високим ресурсним потенціалом не застраховані від виникнення складних життєвих обставин через непередбачуваність сучасного світу [5].

Узагальнюючи вищенаведене, слід підкреслити, що СЖО мають полігенний характер і виникають внаслідок взаємодії різних соціальних, економічних, культурних та індивідуальних чинників. Відповідно, ефективне подолання складних життєвих обставин можливе лише за умови комплексного підходу, який враховує як зовнішні фактори ризику, так і внутрішні ресурси особистості.

1.2 Сім'я як об'єкт соціальної підтримки: ознаки, типологія, проблеми

Сім'я традиційно розглядається як базовий соціальний інститут, що забезпечує безперервність існування суспільства шляхом відтворення населення, первинної соціалізації дітей, підтримання норм і цінностей, а також задоволення основних потреб людини у любові, безпеці, ідентичності. Як стверджує Н.М. Мельник, саме сім'я виступає головним чинником формування особистості й базовою одиницею соціальної стабільності суспільства [6].

Проте, як свідчить сучасна практика, сім'я все частіше сама потребує підтримки з боку суспільства та держави через дію негативних чинників: глобалізаційні процеси, економічні кризи, війни, трудова міграція, руйнація традиційних родинних структур. Ці процеси зумовлюють кризу виконання сім'єю її основних функцій та створюють умови для її потрапляння у зону ризику.

На думку української дослідниці Л.М. Лазур, сім'я розглядається як об'єкт соціальної підтримки тоді, коли власні ресурси родини виявляються недостатніми для реалізації її базових функцій або виникає загроза порушення прав окремих її членів, насамперед дітей [7]. Під соціальною підтримкою при цьому розуміється комплекс заходів, спрямованих на подолання кризових явищ, відновлення функціональних можливостей та запобігання глибокій соціальній деградації.

Американський соціолог Джеймс Гарвін у своїх дослідженнях підкреслює, що сім'я є динамічною системою, схильною як до внутрішніх змін, так і до впливу зовнішніх факторів. Він зазначає, що дисфункціональні сім'ї можуть не лише не виконувати свої соціальні ролі, а й створювати ризики для розвитку членів родини, особливо дітей [8].

Ідентифікація сім'ї як такої, що потребує соціальної підтримки, ґрунтується на виявленні певних ознак, серед яких науковці виділяють, нижче

наведено таблицю (табл. 1.1) в якій вказані основні ознаки сім'ї як об'єкта соціальної підтримки та їх характеристика.

Таблиця 1.1

Основні ознаки сім'ї як об'єкта соціальної підтримки та їх
характеристика

Ознака	Характеристика
Соціальна вразливість	Нездатність забезпечити базові життєві потреби членів родини
Порушення батьківських обов'язків	Невиконання обов'язків щодо догляду, захисту та виховання дітей
Соціальна ізоляція	Відсутність підтримки родичів, громади, обмеженість соціальних контактів
Внутрішньосімейне насильство	Прояви фізичного, психологічного, економічного насильства
Дисфункціональні поведінкові моделі	Залежності, кримінальна поведінка, асоціальні звички

Джерело: сформовано автором за даними [8], [9]

За словами української дослідниці О.М. Дзюбак, для постановки питання про соціальну підтримку необхідне не тільки виявлення однієї чи кількох ознак, а й комплексне оцінювання життєвої ситуації родини з урахуванням її потреб, ресурсів та можливостей для виходу з кризи [9].

Типологізація сімей як об'єктів соціальної роботи дозволяє здійснювати диференційоване планування допомоги. Наукова література пропонує кілька підходів до класифікації:

За характером життєвих обставин:

- Сім'ї у складних життєвих обставинах — тимчасово переживають кризи через зовнішні чи внутрішні причини.
- Кризові сім'ї — мають стійкі глибокі порушення життєдіяльності (насильство, серйозні психічні розлади).

За ресурсним потенціалом:

- Сім'ї з низьким рівнем ресурсів — мають мінімальні можливості для подолання труднощів.

- Сім'ї з частковими ресурсами — здатні частково долати проблеми за умови підтримки.

За особливостями структури:

- Багатодітні сім'ї;
- Одинокі матері або батьки;
- Прийомні або опікунські сім'ї;
- Сім'ї, які виховують дітей з інвалідністю.

Французький соціолог П'єр Бурдьє звертає увагу на те, що соціальний та культурний капітал сім'ї визначає її стійкість до кризових ситуацій. Саме брак доступу до освіти, культури, соціальних мереж часто лежить в основі сімейної вразливості [10].

Поглиблений аналіз проблем сімей, які перебувають у сфері соціальної підтримки, дозволяє виділити такі головні напрями (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Напрями проблем сімей, які перебувають у сфері соціальної підтримки

Напрямок проблеми	Опис
Економічні	Бідність, борги, безробіття, нестабільність доходів
Психологічні	Психічні захворювання, стрес, емоційна нестійкість
Правові	Порушення прав дітей, проблеми опіки, складнощі з оформленням документів
Соціальні	Соціальна стигматизація, дискримінація, ізоляція
Освітні	Низький рівень освіченості, відсутність знань про можливості самостійного подолання кризи

Джерело: сформовано автором за даними [10]

Як зауважує С.І. Голубєва, соціальна підтримка має ґрунтуватися не лише на подоланні наслідків криз, але й на розвитку превентивних заходів,

спрямованих на формування у сімей життєстійкості та самостійності у подоланні труднощів [11].

1.3 Соціальний супровід у системі соціальної роботи: принципи, мета, функції

Соціальний супровід є однією з ключових технологій у системі соціальної роботи, що спрямована на комплексну підтримку осіб і сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах. В українському законодавстві та науковій літературі цей термін трактується як форма соціальної допомоги, що полягає в наданні індивідуалізованих послуг, підтримці й супроводі бенефіціара на шляху виходу з кризової ситуації.

За визначенням української дослідниці І.Д. Зверєвої, соціальний супровід — це процес взаємодії між фахівцем соціальної роботи та клієнтом, який спрямований на подолання життєвих труднощів шляхом мобілізації внутрішніх ресурсів особистості та залучення зовнішніх ресурсів громади і держави [12].

У світовій науковій традиції аналогом соціального супроводу є концепти «case management» або «supportive intervention», які розглядаються як активне ведення випадку, побудоване на індивідуальному підході до потреб клієнта. Як зазначає австралійська дослідниця Ліза Ван Рейн (Lisa Van Rijn), ефективний супровід базується на безперервній оцінці ситуації, активній підтримці та етапному плануванні змін [13].

Принципи соціального супроводу:

Фахова література виділяє низку принципів, що становлять основу організації соціального супроводу:

- Індивідуальний підхід — урахування унікальності ситуації кожного клієнта.
- Добровільність участі — клієнт має право самостійно погоджуватися на супровід або відмовлятися від нього.

- Конфіденційність — гарантування захисту особистої інформації клієнта.
- Партнерство — супровід базується на співпраці фахівця та клієнта, а не на директивному втручанні.
- Комплексність — охоплення різних сфер життєдіяльності клієнта (економічної, соціальної, психологічної).
- Орієнтація на розвиток автономії — сприяння підвищенню самостійності клієнта.

Відповідно до української практики соціальної роботи (зокрема робіт Т.Б. Лук'янової), додатково наголошується на принципах професійної етики та культурної компетентності працівника [14].

Мета соціального супроводу

Головною метою соціального супроводу є забезпечення умов для подолання або мінімізації складних життєвих обставин та створення передумов для самостійного вирішення життєвих проблем клієнтом у майбутньому.

Конкретизуючи, мета соціального супроводу полягає у:

- сприянні адаптації особи до нових життєвих умов;
- мобілізації внутрішніх ресурсів клієнта;
- посиленні зовнішньої підтримки (соціальні служби, медичні заклади, освітні установи тощо);
- профілактиці вторинних кризових ситуацій;
- сприянні реінтеграції у суспільство.

Як стверджує американський теоретик соціальної роботи Малькольм Пейн (Malcolm Payne), сучасний соціальний супровід має бути не просто підтримкою у кризі, а активною допомогою у побудові стійкої життєвої траєкторії [14].

Для забезпечення ефективності соціального супроводу в системі соціальної роботи важливо чітко визначити функції, які виконуються на різних етапах допомоги клієнту. Кожна функція має свій зміст і спрямована на

всебічне забезпечення процесу подолання складних життєвих обставин особи чи сім'ї. Нижче у таблиці (табл. 1.3) представлено основні функції соціального супроводу та їх характеристику.

Таблиця 1.3

Функції супроводу та їх характеристика

Функція	Зміст
Діагностична	Визначення потреб, ресурсів і ризиків клієнта.
Планувальна	Розробка індивідуального плану виходу з кризової ситуації.
Організаційна	Координація зусиль різних установ і служб для підтримки клієнта.
Мотиваційна	Формування в клієнта мотивації до активної участі у вирішенні власних проблем.
Захисна	Захист прав та інтересів клієнта, представлення його інтересів у взаємодії з органами влади.
Підтримуюча	Надання емоційної, психологічної та соціальної підтримки на всіх етапах супроводу.
Контрольна	Моніторинг виконання плану супроводу, оцінювання результатів і корекція дій при необхідності.

Джерело: сформовано автором за даними [15]

В українській практиці соціальної роботи функціональність супроводу регламентується також законодавчо, зокрема Порядком здійснення соціального супроводу сімей або осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах (затвердженим Кабінетом Міністрів України).

Таким чином, соціальний супровід є багатофункціональним і складним процесом, що вимагає високого рівня професійної підготовки фахівців, чіткого дотримання принципів етики і права, а також тісної взаємодії з клієнтом на основі партнерства. В сучасних умовах соціально-економічної нестабільності роль супроводу як інструменту соціальної підтримки суттєво зростає, вимагаючи постійного удосконалення підходів і технологій його здійснення.

Соціальний супровід сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах, є важливою складовою соціальної політики держави. Його мета

— забезпечити підтримку таким родинам, створити умови для подолання кризових ситуацій та попередження соціального сирітства. Діяльність з надання соціального супроводу здійснюється на підставі нормативно-правових актів, які регулюють як загальні принципи соціальної роботи, так і конкретні повноваження органів та фахівців соціальної сфери (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Нормативно-правові акти щодо соціального супроводу сімей у
складних життєвих обставинах

№	Назва нормативно-правового акта	Хто прийняв / затвердив	Основні положення щодо соціального супроводу
1	Закон України «Про соціальні послуги»	Верховна Рада України	Визначає види соціальних послуг, порядок їх надання, зокрема соціальний супровід як послугу для подолання складних життєвих обставин.
2	Закон України «Про охорону дитинства»	Верховна Рада України	Передбачає захист прав дитини, включно з правом на допомогу у випадку складних життєвих обставин, зокрема шляхом соціального супроводу.
3	Постанова КМУ № 896 від 31.10.2007 р. «Про затвердження Порядку здійснення соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах»	Кабінет Міністрів України	Визначає механізм надання соціального супроводу, його етапи, суб'єкти реалізації та умови припинення супроводу.
4	Наказ Мінсоцполітики № 198 від 28.04.2004 р. «Про затвердження методичних рекомендацій щодо ведення випадку в соціальній роботі»	Міністерство соціальної політики України	Визначає методологію ведення випадку, яка лежить в основі соціального супроводу.
5	Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»	Верховна Рада України	Описує основи соціальної роботи, її мету, завдання і суб'єктів, включаючи надання допомоги сім'ям у кризових ситуаціях.

Джерело: сформовано автором за даними [16]

Нормативно-правова база соціального супроводу в Україні охоплює як загальні закони, так і підзаконні акти, що регламентують конкретні механізми надання допомоги. Ці документи забезпечують правові підстави для

ефективної діяльності соціальних працівників і визначають орієнтири для захисту прав та підтримки сімей у складних життєвих обставинах. Своєчасне і якісне застосування цих норм сприяє покращенню добробуту сімей та зміцненню соціальної безпеки в державі.

Аналіз теоретичних засад поняття «складні життєві обставини» (СЖО) засвідчив його міждисциплінарний характер та значущість для сфери соціальної роботи, психології, соціології й права. СЖО відображають комплекс несприятливих зовнішніх та внутрішніх чинників, що унеможливають самостійну адаптацію особи або сім'ї до життєвого середовища та потребують залучення механізмів підтримки. Вітчизняні й зарубіжні науковці, серед яких Н.І. Зверєва та Н. Гілберт, підкреслюють важливість розуміння багатовимірності та індивідуальності таких обставин, що обумовлює потребу в комплексному та диференційованому підході до їх подолання.

Класифікація СЖО за різними критеріями (походження, тривалість, вплив) дозволяє систематизувати їх різноманітні прояви — від соціальних та економічних до психологічних і правових. Причини виникнення СЖО мають як об'єктивну, так і суб'єктивну природу, що актуалізує потребу в одночасному врахуванні макро- та мікрорівня соціальних процесів. Світові тенденції, зокрема концепція «суспільства ризику» У. Бека, вказують на зростання кількості ситуацій вразливості навіть серед соціально забезпечених груп населення.

Особливе місце в системі соціальної підтримки займає сім'я як природне середовище розвитку особистості. Сім'я виступає як об'єкт соціальної роботи у випадках порушення її функціональних характеристик, таких як емоційна підтримка, виховання, забезпечення матеріальних потреб. Типологізація сімей дозволяє соціальним працівникам краще ідентифікувати характер проблем та обирати ефективні інтервенції. Водночас проблеми сімей у складних життєвих обставинах відзначаються багатофакторністю і вимагають міжвідомчої взаємодії.

У цьому контексті соціальний супровід виступає важливою технологією соціальної роботи. Його принципи — індивідуалізація, добровільність, комплексність, конфіденційність, партнерство — формують підґрунтя для ефективного взаємодії фахівця та клієнта. Основна мета соціального супроводу полягає у відновленні життєздатності особи або сім'ї через мобілізацію їхніх власних ресурсів та залучення зовнішніх можливостей громади. Функціональна структура соціального супроводу, що включає діагностичну, планувальну, організаційну, мотиваційну, захисну, підтримуючу та контрольну функції, забезпечує системність і цілеспрямованість процесу допомоги.

Таким чином, системний науковий аналіз свідчить, що ефективна підтримка осіб і сімей у складних життєвих обставинах потребує глибокого теоретичного розуміння суті кризових явищ, професійної компетентності соціальних працівників та постійного вдосконалення соціальних технологій відповідно до викликів сучасності.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

2.1 Стан та виклики у роботі з сім'ями, які перебувають у СЖО

Сім'ї, що перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО), є однією з найуразливіших соціальних груп у сучасній Україні. Їх становище зумовлюється впливом цілого комплексу негативних чинників: економічної нестабільності, втрати роботи, інвалідності, проблем із житлом, соціального сирітства, внутрішнього переміщення, а також психологічного насильства, залежностей тощо. За словами української дослідниці Л. Молдаван, складні життєві обставини мають тенденцію до накопичення, взаємопосилення та хронізації, що ускладнює соціальну інтеграцію таких сімей. Після повномасштабного вторгнення росії у 2022 році масштаби проблем лише загострилися [17].

В умовах зростаючих соціальних ризиків, викликаних війною, внутрішнім переміщенням, економічною нестабільністю та послабленням локальних систем підтримки, надзвичайно важливо не обмежуватись формальним підходом у вивченні проблематики сімей у СЖО. Потрібно всебічно осмислити, як змінюється структура таких сімей, які саме труднощі вони переживають, і наскільки ефективно їм надається допомога. Це передбачає не лише аналіз цифр, а й розуміння глибших соціальних процесів, що стоять за статистикою. Власне тому сьогодні потрібен комплексний аналіз ситуації: визначення ключових категорій вразливих родин, оцінка рівня доступу до допомоги та виявлення тих бар'єрів, які уповільнюють або унеможливають ефективну соціальну підтримку. У цьому контексті особливо цінними є не тільки офіційні звіти, але й експертні думки дослідників, соціальних працівників, представників громадських організацій, які безпосередньо працюють із такими родинами на місцях. Їх досвід дозволяє глибше побачити, де насправді "болить" у системі підтримки, і що варто змінювати в першу чергу.[18]

Аналіз ключових викликів у сфері соціального захисту населення є необхідним етапом для виявлення системних проблем, що негативно

впливають на ефективність та якість надання соціальних послуг. У сучасних умовах, зумовлених як внутрішніми соціально-економічними факторами, так і зовнішніми кризовими викликами, соціальні служби стикаються з низкою перешкод, які ускладнюють процес допомоги особам і сім'ям, що опинилися в складних життєвих обставинах. Серед найсуттєвіших проблем слід виокремити кадровий дефіцит, емоційне вигорання фахівців, стигматизацію отримувачів послуг, обмежене фінансування програм підтримки, а також слабку міжвідомчу координацію. Комплексний аналіз зазначених викликів дозволяє сформулювати обґрунтовані підходи до вдосконалення системи соціального захисту та підвищення її стійкості до сучасних загроз (табл. 2.1). Подолання виявлених бар'єрів є передумовою для забезпечення доступності, безперервності та якості соціальних послуг.

Таблиця 2.1

Аналіз ключових викликів у сфері соціального захисту населення

Основний виклик	Суть проблеми
Недостатня кількість фахівців	Особливо актуально для сільської місцевості та прифронтових регіонів
Високий рівень емоційного вигорання працівників	Наслідок хронічного перевантаження і відсутності супервізії
Стигматизація сімей у СЖО	Перешкоджає виявленню проблем і зверненню по допомогу
Низький рівень фінансування програм підтримки	Брак коштів у місцевих бюджетах обмежує їхні можливості
Слабка міжвідомча координація	Відсутність ефективної взаємодії між соціальною, освітньою, медичною та правовою сферами

Джерело: сформовано автором за даними [19]

У сучасних умовах системи соціального захисту населення України зіштовхуються з низкою глибоко вкорінених викликів, які істотно знижують ефективність надання допомоги особам і сім'ям у складних життєвих обставинах. Однією з найгостріших проблем є дефіцит кваліфікованих кадрів,

що особливо відчутно в сільських громадах та прифронтових регіонах. Низька чисельність фахівців обмежує можливості своєчасного реагування на потреби вразливих категорій населення, а також унеможлиблює забезпечення індивідуального підходу до кожного випадку.

Неможливо оминати увагою і високий рівень емоційного вигорання працівників соціальної сфери, що зумовлено хронічним перевантаженням, відсутністю ефективної супервізії та браком професійної підтримки. Як стверджують дослідники, системна втома персоналу призводить не лише до зниження якості послуг, але й до зростання професійних ризиків, зокрема етичних та психологічних [20].

Окремим викликом залишається стигматизація сімей у складних життєвих обставинах, що спричиняє недовіру до інституцій соціального захисту та ускладнює виявлення випадків насильства, занедбаності або соціального сирітства. Як зазначає соціолог С. Глузман, робота з такими сім'ями вимагає не лише ресурсів, але й гнучких інструментів адаптації, що враховують індивідуальні контексти та соціокультурні особливості громади.

Варто звернути увагу на недостатнє фінансування соціальних програм з боку місцевих бюджетів, що обмежує доступ до допомоги та унеможлиблює довгострокове планування заходів підтримки. Через брак коштів громади часто змушені знижувати стандарти соціальних послуг або повністю відмовлятися від окремих ініціатив.

Суттєвим бар'єром для ефективної допомоги є також відсутність дієвої міжвідомчої координації. У багатьох випадках не налагоджена взаємодія між соціальними службами, освітніми установами, медичними закладами та правоохоронними органами призводить до фрагментарного реагування на комплексні проблеми сімей.

У відповідь на виявлені виклики необхідною є модернізація існуючих механізмів підтримки. Зокрема, доцільно впроваджувати міжвідомчі платформи обміну інформацією, посилювати тренінгову підготовку фахівців з акцентом на кризове консультування, профілактику професійного вигорання

та супровід випадків домашнього насильства. Важливим напрямом інституційного розвитку є створення мобільних мультидисциплінарних команд у громадах, де відсутні постійні соціальні установи. Крім того, необхідно ширше застосовувати цифрові технології, зокрема ведення електронних кейсів та формування автоматизованих реєстрів потреб і наданої допомоги.

Підтримка сімей у складних життєвих обставинах має розглядатися не лише як соціальний обов'язок держави, а й як стратегічна інвестиція в соціальну згуртованість, зменшення проявів дитячої бездоглядності та зміцнення громадянської солідарності.

Перед тим як розглядати виклики, потрібно доцільно проаналізувати сучасну статистику щодо кількості та структури сімей у СЖО. Дані Мінсоцполітики України за останні три роки дають змогу простежити динаміку основних категорій родин, які потребують системної підтримки (рис. 2.1).

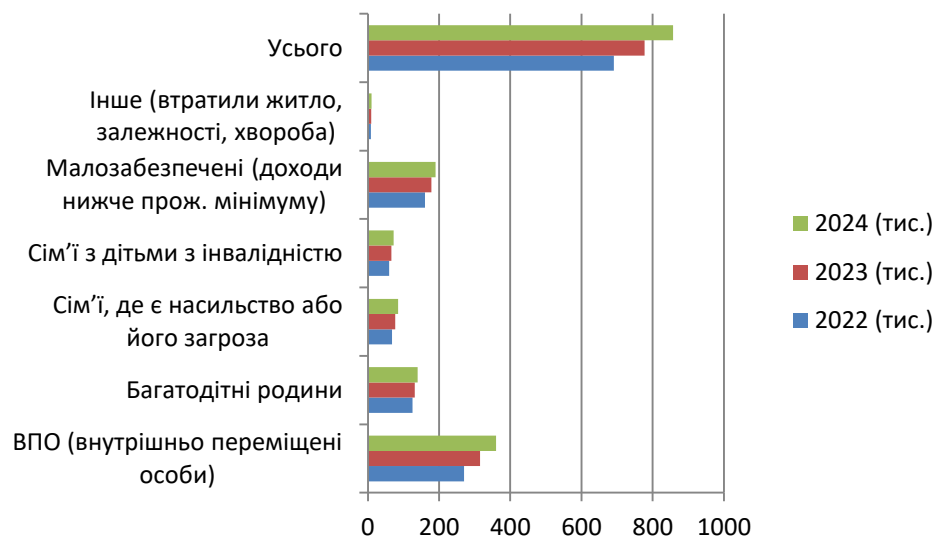

Рис. 2.1 Категорії сімей у складних життєвих обставинах (СЖО) в Україні, 2022–2024 рр.

Джерело: сформовано автором за даними [21]

Аналіз динаміки показує щорічне зростання кількості сімей у СЖО. Найбільший приріст спостерігається серед ВПО, що безпосередньо пов'язано

з тривалими бойовими діями. Поступове зростання спостерігається також у категоріях малозабезпечених родин, багатодітних сімей і сімей, де фіксується домашнє насильство. Науковиця Т. Семигіна зауважує, що такі тенденції свідчать про глибоку трансформацію соціальної структури в умовах воєнного стану [23]. З іншого боку, підвищення кількості офіційно зафіксованих випадків насильства може бути позитивним сигналом покращення виявлення таких ситуацій завдяки активізації роботи служб у громадах.

Другий важливий аспект полягає в аналізі видів підтримки, яку отримують сім'ї у СЖО. Це дозволяє оцінити ефективність і повноту дій соціальних служб (рис. 2.2).

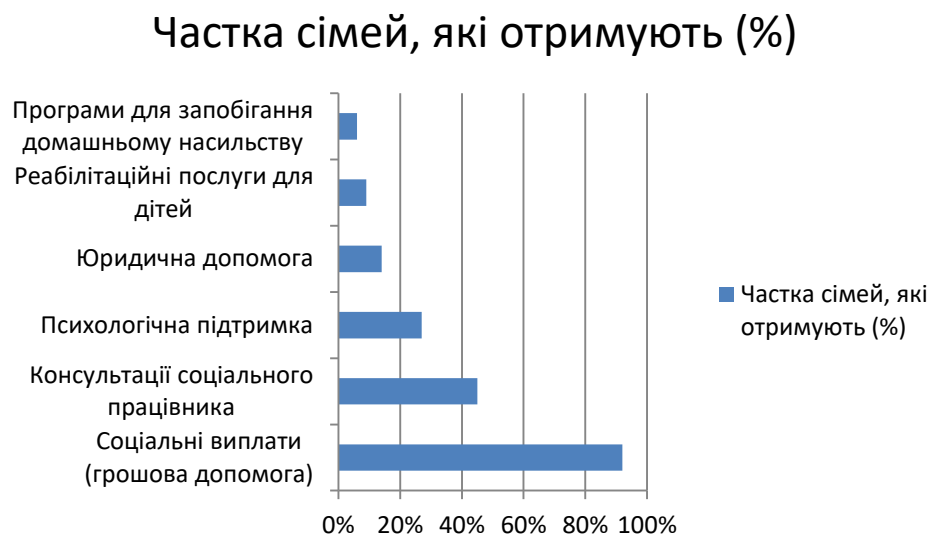

Рис.2.2 Основні види допомоги, які надаються сім'ям у СЖО

Джерело: сформовано автором за даними [21]

Дані демонструють суттєвий перекис у бік фінансової підтримки, що, без сумніву, є критично важливою, але недостатньою. Психологічні та правові аспекти роботи з сім'ями залишаються другорядними. На думку професора І. Зверєвої, ефективна допомога сім'ям у СЖО неможлива без цілісного підходу, який включає емоційну, правову, педагогічну та медичну підтримку [6].

2.2 Аналіз проблем і потреб сімей ветеранів як категорії СЖО

Після початку повномасштабної агресії росії проти України у 2022 році значно зросла кількість сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах (СЖО). Серед них особливу увагу привертають сім'ї ветеранів, які стикаються з комплексом соціальних, психологічних, економічних та медичних викликів. Метою цього аналізу є виявлення ключових проблем та потреб цих родин на основі статистичних даних, експертних оцінок і соціологічних досліджень [21].

Станом на 2024 рік в Україні налічується приблизно 1,3 млн ветеранів, що становить близько 3,5% населення. З урахуванням членів їхніх родин, загальна кількість сімей, пов'язаних із ветеранами, перевищує 900 тис. Ці родини складають близько 12% від загальної кількості сімей, що опинилися в складних життєвих обставинах. Кількість родин загиблих військових становить близько 40 тис. (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Загальна характеристика сімей ветеранів як категорії СЖО

Показник	2022	2023	2024
Кількість ветеранів в Україні	~1,0 млн	~1,2 млн	~1,3 млн
Кількість сімей, де є ветеран	~700 тис.	~850 тис.	~900 тис.
Частка родин ветеранів серед сімей СЖО	~10%	~11%	~12%
Кількість родин загиблих військових	~25 тис.	~35 тис.	~40 тис.

Джерело: сформовано автором за даними [21]

Представлені дані демонструють чітку динаміку зростання як кількості ветеранів, так і пов'язаних з ними родин, що перебувають у складних життєвих обставинах. Зокрема, за три роки кількість ветеранів збільшилася з орієнтовно 1 мільйона у 2022 році до 1,3 мільйона у 2024 році, що є прямим наслідком повномасштабної війни. Відповідно зросла і кількість сімей, де проживає

ветеран — із 700 тисяч до 900 тисяч, а частка таких родин серед усіх сімей СЖО піднялася з 10% до 12%.

Окрему увагу слід звернути на стрімке зростання кількості родин загиблих військовослужбовців — майже вдвічі: з 25 тисяч у 2022 році до 40 тисяч у 2024. Цей показник є надзвичайно чутливим соціальним маркером і вимагає особливої державної політики підтримки. Таким чином, наявна динаміка свідчить про поглиблення соціальної вразливості родин ветеранів та необхідність посилення адресної допомоги з боку держави і громадянського суспільства.

Сім'ї ветеранів в Україні, особливо в умовах повномасштабної війни, перебувають під потужним тиском зовнішніх і внутрішніх факторів, які формують складне поле ризиків. Соціальні науковці наголошують, що родина ветерана — це не лише особистий тил військовослужбовця, а й осередок психологічної, економічної та правової нестабільності, що посилюється після демобілізації. Як зазначає докторка соціологічних наук Оксана Міхеєва, "проблеми, з якими стикаються ці родини, є наслідком не лише бойового досвіду, а й недостатньої інфраструктури соціальної підтримки, яка не враховує їхні комплексні потреби" [25].

Актуальні соціологічні дослідження виявляють п'ять ключових блоків проблем, які системно турбують родини ветеранів: психоемоційні розлади, економічна вразливість, обмежений доступ до медичних та реабілітаційних послуг, складнощі з юридичною бюрократією, а також соціальна ізоляція (табл.2.5). Ці виклики нерозривно пов'язані між собою та посилюють взаємний вплив, створюючи ефект "накопичення кризи", як його називає психологиня Олена Ліщинська у своїх працях із травматерапії.

Таблиця 2.3

Основні проблеми, з якими стикаються сім'ї ветеранів

Категорія проблем	Опис	Частота згадування у соціопитуваннях (%)
Психоемоційні труднощі	ПТСР, депресії, тривожність у дітей та подружжя	76%
Економічна нестабільність	Втрата роботи, низький дохід, складнощі з отриманням пільг	68%
Медичні проблеми	Обмежений доступ до реабілітації, дефіцит психологів	55%
Бюрократичні бар'єри	Складнощі в оформленні статусу, пільг, брак юридичної обізнаності	49%
Соціальна ізоляція	Стигматизація, байдужість громади, емоційне відчуження	44%

Джерело: сформовано автором за даними [27]

Аналіз наведених проблем дозволяє зробити висновок, що сім'ї ветеранів становлять окрему категорію громадян, яка потребує міжгалузевої підтримки. Найгострішою проблемою залишається психоемоційна нестабільність — 76% респондентів повідомляють про тривожні симптоми у себе або близьких. Це свідчить про хронічну відсутність поствоєнної психологічної підтримки, яку держава має надавати системно, а не епізодично. Також тривожним сигналом є високий рівень економічної вразливості (68%) та медичної незабезпеченості (55%), які тісно пов'язані з соціальною відчуженістю та розчаруванням у державних інститутах.

Як вказує професор Віталій Теремко, "держава, яка не лікує душу своїх захисників і їхніх родин, ризикує втратити довіру не лише до інститутів, а й до самого поняття громадянської солідарності". Отже, подолання цих викликів вимагає системного підходу: модернізації соціальної політики, розбудови психосоціальної підтримки та активного залучення громад до реінтеграції родин ветеранів у повноцінне життя [23].

Науковці та експерти вказують на необхідність комплексного підходу до вирішення проблем сімей ветеранів. Зокрема, соціолог Володимир Паніотто

зазначає, що "без системної підтримки з боку держави та суспільства, сім'ї ветеранів ризикують залишитися наодинці з проблемами, які виникають після повернення з фронту". Психологиня Олена Ліщинська підкреслює важливість психологічної реабілітації не лише для самих ветеранів, а й для їхніх родин, оскільки "травматичний досвід війни впливає на всіх членів сім'ї".

Сім'ї ветеранів в Україні після 2022 року стали однією з найбільш вразливих соціальних категорій, чиї проблеми мають глибокий міждисциплінарний характер. Соціальна ізоляція, психологічні розлади, втрата фінансової стабільності та брак доступу до якісної медичної та правової допомоги створюють тягар, який родини не завжди можуть долати самотужки. Попри наявність державних програм, реальний рівень допомоги не відповідає очікуванням. Потрібна чітка інтегрована політика підтримки, яка охоплює всі етапи — від повернення ветерана до адаптації дітей у громаді. Успішна реінтеграція родин ветеранів можлива лише за умови об'єднання зусиль держави, громадянського суспільства та місцевих громад.

2.3 Аналіз проблем у реалізації соціального супроводу на місцевому рівні

Реалізація соціального супроводу ветеранів на місцевому рівні в Україні є критично важливим фактором успішної адаптації та реінтеграції осіб, які брали участь у бойових діях. Верховцеве — невелике місто у Дніпропетровській області з населенням близько 8 тисяч осіб — є характерним прикладом тих громад, де навантаження на соціальні служби зросло в геометричній прогресії після початку повномасштабної війни в 2022 році [28].

За даними Міністерства у справах ветеранів, у 2022 році на обліку в області перебувало близько 92 тис. ветеранів, із яких понад 500 осіб — мешканці Верховцевого. До 2024 року ця цифра зросла приблизно до 800, що становить близько 10% усього працездатного населення міста. Це означає, що кожна третя-четверта родина в місті тим чи іншим чином пов'язана з військовим досвідом [29].

Проведений контекстуальний аналіз виявляє декілька якісно виражених бар'єрів у реалізації соціального супроводу. По-перше, соціальні служби Верхівцевого функціонують в умовах дефіциту кадрових ресурсів. На одного соціального працівника припадає понад 120 випадків супроводу — при нормативі у 40–50. Це означає суттєве перевантаження та зниження якості роботи. Науковці, зокрема професорка Наталія Городецька, вказують, що перенасичення працівників призводить до «формалізації процедур допомоги, втрати емпатії та знеособлення підходу до клієнта».

Другим проблемним аспектом є нерозвиненість міжвідомчої координації. У місті діє лише один кабінет психолога при Центрі соціальних служб, який обслуговує не тільки ветеранів, але й інші категорії (вразливі діти, особи з інвалідністю, внутрішньо переміщені особи). Така організаційна схема не забезпечує цільову допомогу, а очікування на консультацію може тривати від 2 до 4 тижнів. Згідно з опитуванням, проведеним у межах проєкту ГО «Повернись живим» (2023), понад 60% ветеранів Верхівцевого повідомляли, що стикалися з тривалими чергами на психологічну допомогу або зовсім відмовлялися від неї через її недоступність.

Також відзначається слабка інформаційна взаємодія між владою та ветеранами. Більшість осіб отримують відомості про свої права та пільги зі сторонніх джерел (зокрема соцмереж), а не через офіційні канали. Це формує недовіру до місцевих інституцій. Соціологічні дослідження 2023 року в Дніпропетровській області (Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи) підтверджують, що лише 18% ветеранів довіряють роботі органів місцевої влади у сфері надання послуг.

На макрорівні проблема підсилюється нестабільністю фінансування. У 2022–2023 роках субвенції з держбюджету на ветеранські програми в Дніпропетровській області скоротилися на 12%, тоді як потреба — зросла на 40%. Верхівцеве, як місто районного значення, перебуває на периферії розподілу ресурсів, що формує додаткову нерівність у доступі до послуг у порівнянні з обласним центром.

Нарешті, відсутність системної профілізації потреб призводить до того, що ветерани сприймаються як однорідна категорія. Насправді ж існує велика різниця між потребами, наприклад, молодих батьків-ветеранів, осіб з інвалідністю, жінок, які служили, та батьків загиблих. Наукова думка наголошує, що «без диференціації програм підтримка буде залишатися механічною і часто неадекватною реальним запитам».

Ситуація у Верховівцевому ілюструє типову кризу локальної соціальної політики в умовах воєнного навантаження: перевантажені фахівці, брак доступної допомоги, нестача координації та інформаційного супроводу. Статистичні й якісні дані свідчать про системну недосконалість моделі соціального супроводу, що не враховує ані динаміки зростання кількості ветеранів, ані складності їхнього становища. Реалізація ефективного супроводу на місцевому рівні потребує оновлення підходів — від впровадження інтегрованих сервісів до посилення фахової підготовки персоналу. Як слушно зазначає соціальний аналітик Андрій Кравчук, "дегуманізований супровід — це прихований бар'єр до реабілітації, який часто ранив не менше, ніж сама війна".

Проведений аналіз засвідчив, що система соціального супроводу сімей у складних життєвих обставинах в Україні, зокрема в контексті післявоєнного періоду, залишається фрагментарною, перевантаженою та недостатньо адаптованою до нових викликів. Зростання кількості родин, які потребують підтримки — особливо сімей ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, осіб з інвалідністю чи самотніх батьків — вимагає не просто розширення спектру послуг, а й глибокої трансформації всієї системи соціальної допомоги на місцевому рівні.

Особливо показовими є проблеми, що стосуються браку ресурсів, нестачі підготовленого персоналу, складнощів з міжвідомчою координацією, а також низького рівня довіри населення до соціальних служб. Науковці — зокрема професорка Н. Городецька та соціолог В. Паніотто — звертають увагу

на те, що існуючі підходи часто залишаються реактивними, а не превентивними, й не враховують індивідуальність ситуації кожної родини.

Станом на 2024 рік виявлено істотну різницю між нормативним наповненням програм соціального супроводу та їх практичною реалізацією, особливо в малих громадах. Якісний супровід передбачає не лише надання послуг, а й побудову довірливих, індивідуалізованих стратегій виходу сім'ї з кризової ситуації.

Відтак, для подолання системних проблем доцільно впроваджувати інституційні зміни, серед яких: інтеграція послуг на базі єдиних соціальних платформ, підвищення кваліфікації кадрів, розширення співпраці з громадськими організаціями, цифровізація процесів і посилення механізмів зворотного зв'язку з отримувачами послуг.

Соціальний супровід повинен стати не просто інструментом виживання вразливих родин, а ресурсом розвитку, стабілізації та повернення до повноцінного соціального життя. Без цього неможливо говорити про справедливу та інклюзивну державу в умовах післявоєнного відновлення.

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ ШЛЯХІВ УДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО СУПРОВОДУ СІМЕЙ, ЯКІ ПЕРЕБУВАЮТЬ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

3.1 Роль громади, волонтерів та міжвідомчої співпраці у підтримці таких сімей

У часи глибоких соціальних потрясінь та масштабних гуманітарних криз, таких як повномасштабна війна в Україні, питання підтримки сімей, що опинилися у складних життєвих обставинах, набуває особливої актуальності. В таких умовах недостатньо лише державних зусиль: ефективне реагування на нові виклики потребує широкомасштабної мобілізації ресурсів на всіх рівнях — державному, регіональному та локальному. Провідну роль у цьому процесі відіграють саме територіальні громади, волонтерські ініціативи, а також міжвідомча та міжсекторальна взаємодія, що забезпечує комплексний підхід до підтримки вразливих категорій населення.

Громада в умовах кризи виконує набагато ширші функції, ніж просто адміністративна одиниця. Вона трансформується у соціальний простір солідарності, взаємодопомоги й колективної відповідальності. Як зазначає українська дослідниця О. Савченко, саме громади стали першими, хто оперативно відреагував на виклики війни, надаючи допомогу тим, хто найбільше її потребував. Це і створення тимчасових притулків, і забезпечення продуктами харчування, одягом, медикаментами, а також організація психологічної підтримки для осіб, які пережили втрату домівки, близьких чи засобів до існування. Така діяльність доводить, що сильна, згуртована громада — це не лише основа життєздатності суспільства, а й ключовий ресурс його відновлення [30].

Не менш важливим чинником соціальної підтримки в умовах війни є волонтерський рух. Український центр вивчення громадської думки у звіті

«Соціальний моніторинг» фіксує вражаючі масштаби участі громадян у волонтерській діяльності — понад третина населення України у 2022 році була залучена до різноманітних ініціатив. Волонтери виступають як гнучка, оперативна і водночас чутлива до потреб структура підтримки, здатна миттєво реагувати на критичні ситуації. Дослідниці І. Чорна та Н. Коваленко підкреслюють, що волонтерський рух заповнює «білі плями» у системі державної підтримки, особливо у тих випадках, коли офіційні інституції не встигають забезпечити необхідну допомогу. Крім того, волонтерство стимулює розвиток горизонтальних зв'язків, посилює довіру в суспільстві та сприяє зростанню громадянської активності [31].

Окреме місце у системі підтримки займає міжвідомча співпраця. Її значення важко переоцінити, адже саме вона забезпечує комплексність, послідовність і безперервність соціальних послуг. У звіті ЮНІСЕФ міжнародна експертка Б. Андерсон звертає увагу на позитивні зрушення, які відбулися в Україні після 2022 року: зростання рівня координації між міністерствами, місцевими органами влади, неурядовими організаціями та міжнародними партнерами дало змогу створити мобільні соціальні бригади, кризові центри, платформи онлайн-підтримки. Це дозволяє не тільки оперативно реагувати на запити сімей у кризі, а й забезпечити їм довгостроковий супровід і підтримку [32].

За словами Л. Іваненко, ефективна міжвідомча взаємодія базується на скоординованій діяльності різнопрофільних структур — закладів освіти, охорони здоров'я, соціальних служб, поліції та волонтерських організацій. Успішні приклади такої взаємодії свідчать про те, що інтегровані моделі надання допомоги мають значно більшу результативність, ніж ізольовані зусилля окремих інституцій. Сім'я отримує не фрагментарну, а системну підтримку, що охоплює різні сфери життя — від матеріальної допомоги до психологічної реабілітації [33].

Таким чином, можна зробити висновок, що роль громад, волонтерських ініціатив і міжвідомчої взаємодії у підтримці сімей, які опинилися в складних

життєвих обставинах, є фундаментальною. Ці чинники виступають не лише як інструменти реагування, а як механізми трансформації суспільства в умовах кризи. Їхня сила полягає в здатності адаптуватися, консолідувати зусилля, формувати сталі мережі підтримки та відновлювати соціальну тканину, порушену війною чи іншими катастрофами.

3.2 Визначення ефективних напрямків роботи з сім'ями ветеранів

Сім'ї ветеранів відіграють ключову роль у процесі адаптації, реабілітації та соціалізації військовослужбовців, які повертаються з бойових дій. У післявоєнний період саме родина часто стає першим і найважливішим середовищем, що сприяє психоемоційному відновленню та реінтеграції ветерана у мирне життя. Проте у самих членів сімей нерідко виникають психологічні, соціальні та економічні труднощі, що потребують системної підтримки. Ефективна робота з сім'ями ветеранів повинна бути комплексною, міждисциплінарною та індивідуалізованою.

Одним з головних напрямів роботи є психосоціальна підтримка родин. Дослідження психологів свідчать, що члени сімей ветеранів можуть переживати непроговорену травму, тривогу, почуття провини або розгубленість через зміну ролей у сім'ї. Особливо чутливими є діти, які часто несвідомо копіюють емоційні стани батьків. Тому ефективними є програми сімейного консультування, груп підтримки для дружин/чоловіків ветеранів, арт- і тілесно-орієнтовані терапії для дітей. Як зазначає дослідниця О. Степаненко, «стабілізація внутрішньосімейного середовища є основою для ефективної соціальної реінтеграції ветеранів» [34].

Другим напрямом є підвищення економічної стійкості родин ветеранів. Сім'ї часто зіштовхуються з втратою постійного доходу або необхідністю догляду за пораненим чи інвалідом війни. У цьому контексті особливо ефективними є програми професійної переорієнтації для членів сімей, мікрогранти на розвиток сімейного бізнесу, пільгові кредити, соціальне

підприємництво. Український проєкт «Ветеран хаб» демонструє позитивний досвід такої підтримки, коли не лише сам ветеран, а й його родина включається в навчальні чи кар'єрні програми, що сприяє цілісній адаптації [35].

Третій напрям — підвищення правової обізнаності та доступу до соціальних послуг. Члени сімей нерідко не знають про свої пільги або механізми захисту прав. Ефективною є робота спеціалізованих центрів, де фахівці соціальної роботи допомагають родинам з оформленням допомог, консультаціями щодо житла, медицини, освіти. Міжнародні організації, такі як IREX та UNDP, спільно з Міністерством у справах ветеранів України запровадили навчальні модулі «ветеранського навігатора» для громадських працівників, що значно підвищило доступність сервісів для родин [40].

Окремо варто виділити напрям освітньо-просвітницької діяльності для оточення ветерана — вчителів, медиків, роботодавців, громади загалом. Мета таких заходів — формування розуміння специфіки станів, пов'язаних з посттравматичним стресовим розладом, адаптаційними кризами, особливостями спілкування з ветеранами. Як показує досвід проєктів ГО «Побратими» та «Центр реабілітації ветеранів АТО», участь у подібних тренінгах родичів та громади зменшує ризик конфліктів, сприяє безстигматизаційному ставленню до ветерана і його сім'ї [36].

Ще одним важливим напрямом є створення умов для соціальної інтеграції родин через дозвілля, спорт, культуру. Спільні заходи за участі ветеранів, їхніх родин і громади — це інструмент побудови довіри, нормалізації досвіду війни через діалог та спільну діяльність. Такі практики застосовуються у ветеранських просторах (наприклад, «Ресурсний центр ветерана»), де проводяться кінопокази, творчі майстер-класи, фестивалі, що підтримують родини неформально, але дуже ефективно [37].

Усі ці напрями мають бути інтегрованими у стратегічну політику держави щодо підтримки ветеранів. Важливим елементом є не лише надання послуг, а й участь самих родин ветеранів у формуванні політики, оцінці

потреб, плануванні програм. Підхід «nothing about us without us» (ніщо без нас для нас) є основою сталого підходу до роботи з цією цільовою групою [38].

Таким чином, ефективна робота з сім'ями ветеранів повинна включати психосоціальну підтримку, економічну стабілізацію, правову грамотність, інтеграцію через спільноту та активну участь самих родин у процесах ухвалення рішень. Тільки багатокomпонентна та гуманістично орієнтована модель дозволить повноцінно супроводжувати як ветерана, так і його родину на шляху повернення до мирного життя.

3.3 Пропозиції щодо вдосконалення соціального супроводу

Соціальний супровід сімей ветеранів, внутрішньо переміщених осіб та інших вразливих категорій населення в умовах воєнного стану й післявоєнного відновлення набуває особливої значущості. Ефективність цієї форми соціальної підтримки залежить не лише від професійності соціальних працівників, а й від нормативно-правового, організаційного та ресурсного забезпечення. З огляду на сучасні виклики, постає необхідність докорінного вдосконалення підходів до соціального супроводу в Україні.

Однією з першочергових пропозицій є посилення міжвідомчої координації між установами соціального захисту, охорони здоров'я, освіти, психологічної допомоги та громадськими організаціями. У практиці соціального супроводу часто спостерігається фрагментованість дій, коли родина змушена самотійно звертатися до різних структур, що уповільнює процес допомоги. Доцільним є створення єдиного цифрового «порталу супроводу», де в режимі реального часу фіксувалися б потреби сім'ї, етапи надання послуг та відповідальні фахівці, як це реалізується в рамках системи кейс-менеджменту у країнах ЄС [39].

Суттєвим резервом для вдосконалення соціального супроводу є впровадження індивідуальних планів супроводу, які б базувалися на глибокому мультидисциплінарному оцінюванні потреб конкретної сім'ї. Такі

плани мають включати не лише базові соціальні послуги, а й психоемоційну підтримку, профорієнтацію, допомогу з реінтеграцією в освітнє або трудове середовище, а також моніторинг динаміки змін у родині. У цьому контексті важливо активізувати діяльність мультидисциплінарних команд — фахівців із соціальної роботи, психологів, юристів, педагогів, медичних працівників.

Окремої уваги потребує професійна підготовка та супервізії соціальних працівників, які здійснюють супровід сімей у складних життєвих обставинах. Часто вони працюють у надмірному психологічному навантаженні, стикаючись із високими ризиками емоційного вигорання. Доцільно створити систему регулярного підвищення кваліфікації, тематичних тренінгів з кризового втручання, психічного здоров'я, роботи з ПТСР, а також впровадити інституалізовану супервізійну підтримку. Як наголошує експертка з соціальної політики Ганна Іщенко, без належного догляду за самими фахівцями система підтримки сімей не буде життєздатною в умовах хронічної кризи [41].

Також важливим напрямом удосконалення є розширення доступності соціального супроводу в сільській місцевості та прифронтових громадах, де бракує фахівців, транспорту та зв'язку. Ефективним рішенням є створення мобільних бригад, які можуть здійснювати виїзні консультації, кризові втручання, доставку гуманітарної допомоги. Доцільно також залучати місцевих лідерів та активістів як посередників між родинами та офіційними службами.

Необхідно звернути увагу на цифровізацію соціального супроводу — розробку мобільних застосунків для швидкого зв'язку з соціальним працівником, віддалене надання консультацій, заповнення анкет, отримання довідок чи запису на прийом. Такий підхід не лише спрощує доступ до послуг, але й знижує адміністративне навантаження на фахівців. Прикладом слугує українська платформа «Соціальний портал» та експериментальні ІТ-рішення, створені у співпраці з Мінцифри та громадськими ініціативами.

Удосконалення соціального супроводу неможливе без зворотного зв'язку від самих отримувачів послуг. Створення механізмів оцінки якості послуг, регулярне опитування сімей щодо задоволеності, прозорі канали подання скарг або пропозицій — усе це сприяє підвищенню ефективності супроводу та формуванню довіри до соціальної системи.

Ще одним важливим напрямом є інституційне визнання ролі родини як активного учасника процесу допомоги, а не лише пасивного об'єкта впливу. Соціальний супровід має ґрунтуватися на партнерстві: фахівець не приймає рішення за родину, а допомагає їй зміцнити власні ресурси, посилити суб'єктність, активізувати внутрішній потенціал. Такий підхід сприяє не лише тимчасовому вирішенню проблеми, а й сталому відновленню соціального функціонування родини.

У контексті післявоєнної відбудови соціального капіталу країни соціальний супровід повинен трансформуватись із допоміжного інструмента у механізм відновлення людського потенціалу. Це вимагає комплексної державної політики, науково обґрунтованих підходів та широкої міжсекторальної співпраці.

ВИСНОВОК

В роботі було досліджено суть поняття «складні життєві обставини», здійснено їх класифікацію та виявлено основні причини виникнення.

Встановлено, що складні життєві обставини (СЖО) — це ситуації, що порушують нормальне функціонування сім'ї та знижують її адаптивні можливості. Основними причинами виникнення СЖО є соціально-економічна нестабільність, безробіття, насильство, залежності, інвалідність, воєнні дії, внутрішнє переміщення, втрата годувальника, соціальна ізоляція. СЖО мають різноманітну природу: економічну, психологічну, медичну, юридичну, що потребує комплексного міждисциплінарного підходу до роботи з родинами.

Охарактеризовано сім'ю як об'єкт соціальної підтримки, визначено її типологію та ключові проблеми. Сім'я розглядається як основна одиниця соціального середовища, що водночас є вразливою до зовнішніх ризиків. Здійснено типологізацію сімей за структурою (повні, неповні), функціональністю (благополучні, дисфункціональні), соціальним статусом (малозабезпечені, багатодітні, кризові тощо). Проблеми, характерні для таких родин, включають порушення батьківських обов'язків, залежності, психоемоційні розлади, дефіцит соціального капіталу.

Проаналізовано сутність соціального супроводу у системі соціальної роботи, визначено його принципи, мету й функції. Соціальний супровід виявлено як цілеспрямовану діяльність соціального працівника та інших фахівців, спрямовану на допомогу родині в подоланні СЖО. Основними принципами виступають індивідуальний підхід, добровільність участі, конфіденційність, партнерство, орієнтація на результат. Метою супроводу є стабілізація життєвої ситуації родини та зміцнення її автономії. Функції включають діагностику, посередництво, координацію, психологічну підтримку, захист прав.

Досліджено сучасний стан і виклики у роботі з сім'ями, які перебувають у СЖО. Виявлено, що найбільшими викликами залишаються: перевантаження фахівців соціальної сфери, недофінансування установ, відсутність чіткої міжвідомчої взаємодії, слабка інфраструктура в громадах, особливо в сільських та прифронтових територіях. Спостерігається також недостатній

рівень цифровізації послуг, низька поінформованість населення про механізми отримання допомоги.

Проаналізовано специфіку проблем і потреб сімей ветеранів як категорії СЖО. Встановлено, що ці родини стикаються з унікальним спектром труднощів: посттравматичні стани у ветеранів, зміна ролей у сім'ї, потреба в реабілітації, проблеми із працевлаштуванням, відсутність належної психологічної підтримки. Потреби таких родин включають не лише матеріальну допомогу, а й тривалий психосоціальний супровід, реінтеграцію в громаду, підтримку дітей ветеранів.

Оцінено основні труднощі реалізації соціального супроводу на місцевому рівні. Серед основних проблем — нестача кваліфікованих кадрів, плинність працівників, брак ресурсів для виїзної роботи, недосконалість нормативно-правової бази, обмеженість локальних програм підтримки. Встановлено, що успішність супроводу значною мірою залежить від активності громади, професійності спеціалістів, здатності місцевих органів влади до ефективної взаємодії з НУО.

Розкрито роль громади, волонтерів і міжвідомчої співпраці у підтримці сімей, що перебувають у СЖО. Підтверджено, що ефективна підтримка можлива лише за умов мультидисциплінарного підходу: тісної взаємодії соціальних служб, медичних, освітніх закладів, центрів зайнятості, волонтерів, релігійних громад. Добре організована громада здатна не лише оперативно реагувати на кризу, а й створювати середовище соціальної згуртованості, довіри та підтримки.

Сформульовано ефективні напрями роботи з сім'ями ветеранів у контексті соціального супроводу. До таких напрямів належать: створення спеціалізованих програм психосоціальної адаптації, формування центрів підтримки родин ветеранів, підготовка фахівців з ПТСР, розвиток партнерських мереж з громадськими організаціями, запровадження «єдиного вікна» для послуг. Також рекомендовано залучати самих ветеранів до програм наставництва та громадської діяльності.

Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення соціального супроводу сімей, які перебувають у СЖО. Запропоновано: впровадження індивідуальних планів супроводу, мультидисциплінарні команди, цифрові платформи обліку та взаємодії, мобільні бригади у віддалених громадах, системну підготовку та супервізію фахівців, регулярний моніторинг результативності послуг, а також розширення ролі родини як суб'єкта співпраці, а не лише об'єкта допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Звєрева І. Д. Теоретико-методологічні засади розвитку соціальної роботи в Україні // Соціальна робота та соціальні технології. 2023. № 1. С. 10–18.

2. Беляєва Л. А. Соціальний супровід сімей у складних життєвих обставинах: теорія і практика : монографія. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 220 с.
3. Голубєва С. І. Сімейна політика в Україні: соціально-педагогічний вимір : монографія. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. 304 с.
4. Дзюбак О. М. Соціальна робота з сім'ями в складних життєвих обставинах: сучасні підходи // Соціальна робота та соціальна освіта. 2022. № 2(9). С. 55–64.
5. Калініна Н. В. Соціальні послуги для сімей з дітьми: сучасні тенденції розвитку // Актуальні проблеми соціальної роботи. 2022. № 3(11). С. 32–40.
6. Кармазіна М. В. Соціальний супровід: сутність, принципи, функції // Вісник Черкаського університету. Серія: Педагогічні науки. 2023. № 6. С. 45–50.
7. Капська А. Й., Хлебус С. М. Соціальний супровід дітей у кризових сім'ях: методичні засади. Київ : НАПН України, 2023. 180 с.
8. Клепко С. Ф. Соціальна робота у глобалізованому суспільстві: виклики та відповіді. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2022. 210 с.
9. Коврига Л. І. Соціальна робота в громаді: інноваційні технології. Дніпро : ДНУ імені О. Гончара, 2023. 234 с.
10. Кривонос І. В. Інноваційні форми соціальної підтримки сімей в Україні // Соціальні послуги: сучасні тренди. 2022. № 2. С. 12–20.
11. Лазур Л. М. Соціальна підтримка сімей у кризових ситуаціях: нові підходи // Соціальні технології актуальних проблем. 2023. № 1(18). С. 95–104.
12. Лук'янова Т. Б. Соціальна робота з сім'ями в умовах війни: нові виклики та стратегії підтримки // Актуальні питання соціальної роботи. 2022. № 5. С. 27–35.
13. Міщик Л. І. Підхід орієнтації на сильні сторони у соціальній роботі з сім'ями // Соціальна політика і соціальна робота. 2023. № 2(10). С. 44–53.

14. Пухальська Г. Б. Соціальні ризики сучасної української родини: шляхи подолання // Соціальне забезпечення. 2023. № 3(15). С. 70–79.
15. Чекаль Г. С. Психосоціальна підтримка сімей: міжнародний досвід і українські реалії // Психологія і соціальна робота. 2022. № 4(22). С. 38–47.
16. Законодавство України. Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
17. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : наказ Мінсоцполітики України від 31.03.2016 № 318 (у ред. від 11.05.2022).
18. Київська міська рада. Соціальна послуга соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах. URL: <https://www.kmr.gov.ua/>
19. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей, у яких виховуються діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування : наказ Мінсоцполітики України від 11.08.2017 № 1307 (у ред. від 01.07.2022).
20. Кияниця З. М. Оцінювання потреб дитини та її сім'ї в умовах соціального супроводу // Актуальні проблеми психології. 2023. Т. 15, вип. 2. С. 56–63.
21. Капська А. Й. Соціальний супровід сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах: теоретичні та практичні аспекти // Соціальна робота та соціальна освіта. 2023. № 1(8). С. 12–19.
22. Зверева І. Д. Психосоціальна підтримка сімей у складних життєвих обставинах // Практична психологія та соціальна робота. 2022. № 5. С. 3–8.
23. Про організацію надання соціальних послуг : постанова Кабінету Міністрів України від 01.06.2020 № 587.
24. Семигіна Т. В. Сучасна соціальна робота. Київ : Академвидав, 2020. 248 с.
25. Організація надання соціальних послуг : постанова КМУ № 587 (із змінами від 2023 р.).

26. Міністерство соціальної політики України. Соціальні послуги: актуальні виклики і напрями реформування – 2023. URL: <https://www.msp.gov.ua>
27. Національна соціальна сервісна служба України. Інформація про стан надання соціальних послуг у громадах у 2023 році. URL: <https://nsssu.gov.ua>
28. Верховіцевська міська рада. URL: <https://vmiskrada.gov.ua/>
29. Міністерство у справах ветеранів України. URL: <https://mva.gov.ua/>
30. Савченко О. Громади як основа соціальної підтримки в умовах війни // Соціальна робота і освіта. 2022. № 3.
31. Чорна І., Коваленко Н. Волонтерство як соціальний ресурс підтримки сімей в умовах війни // Наукові записки Інституту демографії. 2023.
32. Іваненко Л. Міжвідомча співпраця як запорука підтримки родин у надзвичайних ситуаціях // Вісник соціальної роботи. 2022. № 4.
33. Anderson B. Intersectoral Coordination in Humanitarian Response: Lessons from Ukraine. UNICEF, 2023.
34. Степаненко О. Психологічна допомога сім'ям ветеранів війни. 2022.
35. Гуменюк О.В. Соціальна робота з ветеранами та членами їхніх сімей: український та зарубіжний досвід // Соціальна робота і освіта. – 2022. – №2. – С. 85–91.
36. Качан О.І. Психосоціальна підтримка сімей учасників бойових дій: теоретичні аспекти і практичні підходи // Науковий вісник Херсонського держуніверситету. Серія: Психологічні науки. – 2021. – Вип. 4. – С. 54–59.
37. Луценко Л.В. Соціальні послуги для сімей ветеранів як інструмент підвищення соціальної згуртованості // Вісник соціальної роботи. – 2023. – №1. – С. 40–46.
38. Григоренко Т.І. Комплексна підтримка сімей ветеранів у громадах: соціальні кейси та нові формати послуг // Вісник соціальної політики. – 2022. – № 2. – С. 60–66.
39. UNDP Ukraine. Supporting Veterans and Their Families in Ukraine: Report and Recommendations (2023)

40. Пашко Л.А. Особливості соціальної роботи з родинами учасників АТО/ООС // Молодий вчений. – 2020. – № 5. – С. 295–299.
41. Іщенко Г. Соціальний працівник у час війни. 2023.